

KRİTER

KRİTER
10
YAŞINDA

AYLIK SİYASET, TOPLUM VE EKONOMİ DERGİSİ || MAYIS 2025 || YIL 10

SAYI 101

GERİLİM HATLARI VE BÜYÜYEN KRİZLER

KÜRESEL RİSKLER
VE TÜRKİYE'NİN
ÖNLEYİCİ DİPLOMASİSİ

NEBİ MİŞ

ISSN 2456-9693

www.kriterdergi.com

TRUMP'IN TİCARET SAVAŞLARI

KEREM ALKİN, MEVLÜT TATLIYER, YÜKSEL OKŞAK
SERKAN YAVUZ, KEMAL İNAT, SALİH KAYA
GLORIA SH. ÖZDEMİR

DIŞ POLİTİKA

YÜCEL ACER, İLK NUR C. DEMİRBAŞ, HAYDAR ORUÇ
HAYRETTİN KURT, TUĞÇE E. CEYLAN, NURHAK GÜREL
ÖMER B. ÖZDEMİR, TUNÇ DEMİRTAŞ, ENSAR KIVRAK
ALP CENK ARSLAN, ORKHAN VALİYEV

SİYASET VE TOPLUM

HÜSEYİN ARSLAN, ZAKİR AVŞAR
YUSUF ALPAYDIN, FARUK TAŞCI
CENK BEYAZ, A. MENAF TURAN, ELİF HABİP
CENAY BABAOĞLU, FATİH S. ESEN

Orkhan Valiyev

ovaliyev@khazar.org

Türk Devletler Teşkilatına üye Türk devletlerinin AB ile ilişkilerin bilhassa enerji bağlamında geliştirilmesi anlaşılabilir. Benzer ilişkilerin Azerbaycan'la da yürütüldüğü bilinmektedir. Ancak Azerbaycan bu ilişkilerin, ülkesini Türk Dünyasının geleceğine zarar verecek kararlara taraf olmasına götürmesine izin vermemektedir. Bununla beraber bu durumda; Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'a ilişkin suçlayıcı, itham edici yaklaşımın doğru sonuç vermeyeceği de aşikar.

Kıbrıs Sorunsalı ve Türk Dünyasının Geleceği

Bir önceki yazımda Türk Devletler Teşkilatı'nın oluşumunu, belirsizlik çağında Türk refleksi olarak ele almış, Karabağ'da Azerbaycan zaferini ve Türkiye-Azerbaycan dayanışmasını Türk Dünyası'nın örgütlenmesi için tetikleyici bir unsur olarak görmüş, Türkiye'yi ise merkez ülke bağlamında açıklamıştım. Ancak bu süre zarfında özellikle Ukrayna-Rusya Savaşı'nın, akabinde son olarak iddiaları seçilmeden önce gündemi belirleyen Trump 2.0 döneminin etkilerinin Türk Dünyasını da etkileyeceğini öngörmek şaşırtıcı olmasa gerek. Öte yandan Merkezi Asya'da azımsanmayacak mineral rezervlerin bulunması, bölgenin jeopolitik konumunun belirleyici olması, Türk devletlerinin rezervlerin işlenmesi vs. konularda süreci tek başına yönetemiyor olması, farklı sonuçların doğmasına gebe idi.

Türk Devletler Teşkilatı'nın oluşumu, Türk devletlerinin ilk kapsamlı birlik girişimi olarak doğmuş ve iş birliğinin kurumsallaşması için ciddi adımlar atılmıştır. Öte yandan Merkezi Asya ülkeleri, dış politikada bağımlılıklarını azaltmak ve çok katmanlı dış politika için farklı platformlara da yönelmektedirler. Rusya güdümlü ekonomik, askeri iş birliğinin yanına Çin ve son olarak AB eklenmiştir. 4 Nisan 2025'te Semerkant'ta Avrupa Birliği ve Merkezi Asya ülke liderlerinin (Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan) zirve toplantısıyla patlak veren ve izleri 2018'e kadar uzanan görüşme/anlaşma, Türk Dünyası ülkelerinde gündemin ana konusu olmuştur. Ancak TDT'nin iç işlerinde egemen üye devletlerden oluştuğunu göz ardı etmeden süreci yönetmek gerekmektedir. Zira Türk Devletler Teşkilatına üye

TÜRKİYE’NİN SÜRECİ YÖNETEBİLMESİ, BÖLGE ÜLKELERİ ARASINDA OLASI GERGİNLİĞİN DOĞMASINI DA ÖNLEYEBİLİR. ZİRA KAZAKİSTAN’IN REZERVLERİ, ÖZBEKİSTAN’IN NÜFUS YAPISI, DEVLET GELENEĞİ, YERLEŞİK KÜLTÜRÜ DOĞRU YÖNETİLEBİLDİĞİ TAKTİRDE BİR KAZANIM OLACAKTIR. BU KAZANIM İSE ANCAK TDT ÇATISI ALTINDA MÜMKÜN OLABİLİR. ÖZETLE, TÜRK DEVLETLER TEŞKİLATI’NIN KARŞILAŞTIĞI İLK KRİZ, DOĞRU YÖNETİLMELİ Kİ BÜYÜK POTANSİYELE SAHİP TEŞKİLATA YÖNELİK ÇABA ZAYİ OLMASIN.

Türk devletlerini, ekonomiden önce köklerini derinlerde olan tarihsel bağlar birleştirmektedir. AB ile ilişkilerin bilhassa enerji bağlamında geliştirilmesi anlaşılabilir. Benzer ilişkilerin Azerbaycan’la da yürütüldüğü bilinmektedir. Ancak Azerbaycan bu ilişkilerin Azerbaycan’ı Türk Dünyasının geleceğine zarar verecek kararlara taraf olmasına götürmesine izin vermemektedir. Bununla beraber bu durumda; Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan’a ilişkin suçlayıcı, itham edici yaklaşımın doğru sonuç vermeyeceği de aşikar. Zira ilgili ülkelerde ve bilhassa Kazakistan’da; Türk dünyasına, Türkiye’ye, Türklük meselelerini benimseyen zümre henüz yetişmektedir. İlgili ülkelerde halen kendi dillerinin Rusça ile eş güdümlü kullanıldığını, entelijansiyanın halen esasen Rusça konuştuğunu da unutmamak lazımdır. Ezcümle “kriz” sabırla yönetilmeli ki, TDT’nin geleceğine, oluşmakta olan siyasal iş birliğine zarar verilmesin.

Avrupa Birliği ve Merkezi Asya

Avrupa, modern kavram ve kurumların geliştirdiği “merkez” olarak ayrılacağını muhafaza etmekle kalmamış, dayatmıştır. Modern düzeni ayakta tutan temel araç olan demokrasi (uygulamada eşitlikçi olmadığı görülmekle birlikte) kılıcını elinde tutarak ayrıcalığını muhafaza etmiştir. Ancak Brexit diyerek AB’den ayrılan Birleşik Krallığın ardından Trump 2.0 dönemi, Avrupa’nın düzenini de ayrıcalığını da elinden almış gibi gözükmektedir. Güçlü lider ve devlet olgusuna ihtiyaç olduğu bir dönemde, kıtanın lider eksikliği yaşadığı aşikar. Ezcümle AB’yi Türkistan’a getiren doğrudan çıkarlar olmuştur. Ekonomik güçten ziyade askeri ve siyasal örgütlenmenin belirleyici olduğu bir dönemden geçilmektedir. Salt ekonomik güçten başka ekonomik oluşumun teşkilini yönetebilecek güç olmanın gerekli olduğu bir kırılma aşamasından geçilmektedir.

AB artık karşılaştığı sorunları yönetecek güçten mahrum, sorunlu bir yapıya dönüşmüştür. Zira Brexit’in ardından Trump yönetiminin tutumu da eklenince AB için belirsizlik, tehdit artarak devam etmektedir. Zira Ukrayna’da

patlak veren ve geleceği belirsiz savaş, AB’nin kendini savunma aşamasındaki kırılganlıklarını ortaya koymuştur.

Zirvede imzalanan senette; barış, güvenlik, demokrasi gibi hususlar bağlamında iş birliği de belirtilmiştir. Barış ve güvenlik anlaşılabilir. Gerçi AB’nin bir yere barış ve güvenlik getirme kabiliyeti Karabağ’da anlaşılmıştır. Dahası demokrasi kalmadı. Dolayısıyla AB’nin bölgeye barış, güvenlik, demokrasi getirmesi kendi içinde tartışmalı, miadı dolmuş bir önermedir. Kaldı ki, güç olabilmenin geçer akçe olduğu bir dönemde, askeri yapısı tasfiye edilmiş AB’nin bölgeye ne kadar barış, güvenlik ve demokrasi getireceği de tartışmalıdır. Buna rağmen TDT üyesi Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan’ın AB ile iş birliğine Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’ne (GKRY) diplomatik iş birliğine rağmen sıcak bakması anlaşılabilir. Zira bölge ülkeleri, dış politikada sıkışmışlıktan sıyrılıp Brüksel ile iş birliği kurma imkanını göz ardı etmek istemiyorlar.

Kıbrıs Meselesi

Geçtiğimiz yüzyıla özgü sorunların çözüme kavuşturulması gibi bir eğilimin vuku bulduğu görülmektedir. Ancak sorunların çözüme kavuşturulması, evrensel hukuk ilkeleri gözetilmekten ziyade güçlü olanın kazandığı bir denklemde gelişmektedir. Bu anlamda Kıbrıs’a ilişkin bir girişimin de olduğu gözlemleniyor. Bu hususta çeşitli yaklaşımlar olduğu da bilinmekle beraber Kıbrıs’a ilişkin Türkiye’nin hassasiyeti bilinmeli ve gözetilmelidir. Denilebilir ki Türkiye, Kıbrıs’taki askeri varlığı ve siyasi “ısrarından” vazgeçsin. Ancak bu tepkiye şöyle mukabele edilebilir: Kıbrıs adasında Türk varlığı kültürel, coğrafi olarak birbirine bağlı/mahkum Müslüman-Türk toplumlarının da istikbalini ilgilendirmektedir. Hal böyle olunca nasıl ki GKRY, AB’de tanınarak temsil olunmakta ise KKTC’nin de TDT’deki gözlemci statüsü korunabilmelidir. Hatta KKTC’nin TDT’ye tam üyeliği, teşkilatın gücünü göstermesi açısından önem arz etmektedir. Üyeliğin bugün için gerçekçi görülmemesi anlaşılmaktadır. Ancak TDT şemsiyesi altında

Azerbaycan tecrübesinden yararlanmak suretiyle Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile KKTC arasında akademik, kültürel iş birliğinin gelişmesini önlemek gerekmektedir. Bu politika, uzun vadede tanınmayı getirebileceği gibi KKTC’nin doğrudan aleyhine kararlarda taraf olmanın da önü alınabilir.

Kıbrıs, Türk dünyası için hadım olup olmama kararı olarak görülebilir. Zira sorun, Merkezi Asya devletlerinin GKRY’yi tanımaktan ziyade KKTC’nin tanınması yönünde bir formülün bulunması müşkülatıdır. Bu süreç, Türk Devletler Teşkilatı’nın hadım olmayı kabul etmemekle beraber kızı da alabilecek beceri ve yeteneği haiz diplomatik donanımı talep etmektedir. TDT’nin iki öncü kurucu devleti olan Azerbaycan ve Türkiye’nin süreci suhuletle yönetiyor olması, geleceğe dönük ümit ışığını yeşertmektedir. Nitekim Türk Hariciyesinin, sorunu kamuoyu önünde tartışmadan, Merkezi Asya Türk Devletleri’ne yönelik suçlayıcı yaklaşımdan kaçınarak yapıcı bir yöntemle süreci yönettiği anlaşıyor.

TDT’nin Geleceği

İlk Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kurucularından Mehmet Emin Resulzade, İstanbul yıllarında (1911-1913) Balkan Savaşları’nın yıkıcı sonuçlarına şahit olmuş ve İstanbul dönüşünde (1913-1914) siyasal haritanın milliyet lehinde değişeceğini, bu değişime hazır milletlerin istikballerinin parlak olabileceğini yazmıştır. Geçtiğimiz sene TRT World Forum’unun “Kırılma Noktasında Bir Dünya” temasını seçmesi, akabinde iktidara

Kıbrıs, Türk dünyası için hadım olup olmama kararı olarak görülebilir. Zira sorun, Merkezi Asya devletlerinin GKRY'yi tanımaktan ziyade KKTC'nin tanınması yönünde bir formülün bulunması müşkülâtıdır. Bu süreç, Türk Devletler Teşkilatı'nın hadım olmayı kabul etmemekle beraber kızı da alabilecek beceri ve yeteneği haiz diplomatik donanımını talep etmektedir. TDT'nin iki öncüsü Azerbaycan ve Türkiye'nin süreci suhuletle yönetiyor olması, geleceğe dönük ümit ışığını yeşertmektedir.

gelen Trump'ın düzeni darmadağın eden açıklama ve kararları, benzer bir süreçten geçildiğini göstermektedir. Bu nedenledir ki, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, yemin töreninde, Azerbaycan'ın istikametini Türk dünyası olarak belirlemiş ve küresel bir güç olma potansiyeline sahip teşkilatın bu fırsatı kaçırmaması yönünde ikazda bulunmuştur. Dünyanın, teknolojik gelişmenin hızla müdahil olduğu siyasal, ekonomik, askeri bir belirsizlik sarmalına evrilmesi, devlet egemenliğini tehdit eder hale gelmiştir. Yani klasik sömürü, veri sömürüsü bağlamında geri gelmektedir.

Tehdidin büyüğü, modernite sürecini sömürge altına geçirmiş, Sovyetlerin dağılmasıyla henüz kazandıkları bağımsızlıklarını kurumsallaştırıp yerleşik kültür inşa edemeyen genç devletler için doğmuştur. Örneğin Azerbaycan, Karabağ'da kazandığı zaferle 19. yüzyıldan gelen egemenlik sorununu askeri-siyasal yöntemle sonuca kavuşturmuştur. Ancak Merkezi Asya ülkeleri için aynı sürecin geçerli olduğunu söylemek kolay olamamaktadır. Bu nedene Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan gibi ülkeler, doğal rezervler ve jeopolitik konumlarını dış politikada kendi lehlerine kullanmaya çalışmaktadırlar. Ancak bölgenin TDT'ye üye devletlerinin geleceğinin, Türk dünyasında olduğu aşikar. Bu anlamda askeri güçten yoksun AB'nin sert bir mücadelenin geçtiği coğrafyada etkin ve belirleyici güç olması beklenmemelidir.

Türkistan'ın Çarlık Rusya'nın egemenliği altına geçmesi, bölgenin adlandırmasına dahi etki etmiştir. Klasik modern bağlamda bölgeyle

ilgili temel veriler, halen Rusya'nın arşivlerindedir. Günümüz dünyasında dijital dünyada veri akışı (data flow) devletler için egemenlik sorunu olmaya başlamıştır. Bu anlamda Orta Asya ülkeleri, Çin etkisini dengelemekte zorlanırken AB'nin bölgeye intikali, yeni bir veri yönetim sorunu oluşturabilir. Ancak süreç suhuletle yönetilmeli ki Türk Devletler Teşkilatı'nın Astana toplantısında geleceğe dönük belirlenen Türk Devri'nin (Turk Time) inşası zarar görmesin. Zira dünyanın kırılma ve karar verme noktasında olduğu bir evrede, Türk devletlerinin birbirine ihtiyacı, tarihte olmadığı bir aşamaya gelmiştir.

Türkiye'nin süreci yönetebilmesi, bölge ülkeleri arasında olası gerginliğin doğmasını da önleyebilir. Zira Kazakistan'ın rezervleri, Özbekistan'ın nüfus yapısı, devlet geleneği, yerleşik kültürü doğru yönetilebildiği takdirde bir kazanım olacaktır. Bu kazanım ise ancak TDT çatısı altında mümkün olabilir.

Türkiye kadim devlet yapısını haiz üye devlet olarak Türk Devletler Teşkilatı için merkezi konuma sahiptir. Azerbaycan, hem doğal rezervleri hem de jeopolitik konumu itibarıyla doğu-batı arasında kilit (keystone) devlet rolünü icra etmektedir. Göçebelikten kurtulma mücadelesi vermekte olan Kazakistan'ın sahip olduğu rezervlerin belirleyici olacağı aşikar. Nüfus yapısı, devlet geleneği, yerleşik kültürü ile öne çıkan Özbekistan'ın bölgenin inşa ve ihyasında belirleyici olacağı anlaşıyor. Özetle Türk Devletler Teşkilatı'nın karşılaştığı ilk kriz, doğru yönetilmeli ki büyük potansiyele sahip teşkilata yönelik çaba zaıfı olmasın. Sonuç olarak gelişmeler, doğru politikalar izlendiği takdirde Türkiye'nin, Türk Dünyasının lehine gelişebilir. **K**

Özbekistan'ın tarihi Semerkant şehrinde Birinci Avrupa Birliği (AB)-Orta Asya Zirvesi başladı. Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in ev sahipliğinde Semerkant'taki bir kongre merkezinde düzenlenen toplantıya, Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Jomart Tokayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov, Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Serdar Berdimuhamedov, AB Konseyi Başkanı Antonio Costa ve Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen ile AB'ye bağlı uluslararası finans kuruluşlarının üst düzey yöneticileri katıldı. (Özbekistan Cumhurbaşkanlığı / AA, 4 Nisan 2025)